

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Том 70 ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ 1976
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
Tome 70 FACULTÉ D'HISTOIRE 1976

ЦВЕТАНА ГЕОРГИЕВА
ФРЕНСКАТА ПОЛИТИКА И БЪЛГАРИТЕ
В НАЧАЛОТО НА XVIII В.

TZVÉTANA GUÉORGUIÉVA
LA POLITIQUE DE FRANCE ET LES BULGARES
AU DÉBUT DU XVIII^eS.

Р е ц е н з е н т

проф. д-р *Николай Генчев*

Р е д а к т о р

проф. д-р *Константин Косев*

Проблемът за проникването на европейското влияние в Османската империя е твърде актуален в съвременната историография. В последно време се появиха значителен брой изследвания, третиращи отделни моменти и аспекти на този продължителен и сложен процес.¹ Активният интерес към темата се дължи и на обстоятелството, че при сегашното ниво на проучванията нейното всестранно осветляване е необходимо условие за изясняването както на модернизацията на Османската империя, така и на възрожденските движения на балканските народи. Досегашните изследвания на динамиката, етапите и степента на проникване на капиталистическите производствени отношения и на буржоазните идеи в балканския свят показваха определящата роля на политиката на европейските сили спрямо Османската империя и включените в нейните територии християнски народи.

В българската историография вече се наброяват множество проучвания, които пряко или косвено третират пътищата, формите и резултатите от политиката на една или друга от европейските държави за проникване в българската икономика, в политическия и духовния живот на българското общество.²

Те доказват, че и тук, както в останалите имперски владения европейските сили правят първия пробив в сферата на икономиката по пътя на търговските контакти. Не закъсняват опитите за инфилтриране на духовно влияние в българското общество, чрез което се очаква не толкова неговото приобщаване към културата на европейския Запад, колкото формирането на бъдещи политически позиции. Борбата за икономическа експанзия и

---

¹ С. Ф. Орешкова. Русско-турецкие отношения в начале XVIII в., М., 1971.; А. М. Станиславская. Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1789—1807). М., 1962; L. S. Stavrianus. The Influence of the West on the Balkans Transition, New York, 1967; L. Cassals, The Struggle for the Ottoman Empire (1717 — 1740). New York, 1967, и др.

² Хр. Гандев, Търговската обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в. — В: Проблеми на българското възрождане. С., 1976, с. 395 — 425; Европейски проучвания на България през време на възрождането. Проблеми . . . , с. 470 — 487; В. Свеклова. La situation internationale et le peuple bulgare à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle. — Bulletin de l'AIÉSEE, IX, 1971, 1 — 2, p. 58 — 74; В. Паскалева. За търговските връзки между Франция и българските земи от началото на XIX в. до Освобождението. — ИПр, XVI, 1960, 5, с. 53—84; V. Pascaleva. Contribution aux relations commerciales des provinces balkaniques de l'Empire ottoman avec les Etats Européens au cours du XVIIe et la première moitié du XIXe s., ЕН. IV, S., 1968; Н. Генчев. Франция, католицизмът в Ориента и в България през 40 — 50-те години на XIX в. — В: Сб. България и европейските страни през XIX — XX в., С., 1975, с. 49 — 64, и др. Общо за значението на проблема вж. у Д. Косев. Отношенията на България с другите страни като проблем на историческата наука. — Векове, 1977, 1, с. 7 — 12.

политическа хегемония е същността на европейската политика към Османската империя от края на XVII и началото на XVIII в. В тази политическа и търговска битка участвуват всички европейски държави, имащи реални или имажинерни претенции за икономически и военен авторитет. В нея се използват пътищата на войната, дипломацията, търговията, духовната пропаганда. С еднакви надежди за успех се действува с безкрупността на буржоазния прагматизъм и с търпението на християнското мисионерство. Противоречивите и разнопосочни интереси на европейските държави, към които вече е приобщена и Русия, към османските владения и тяхното население ще доведат в своето развитие до зараждането и набъбването на Източния въпрос, който близо един век с един от най-болезнените проблеми в политическия живот на Стария свят. В тази борба много активно участвува и Франция, достигнала апогея на феодалния абсолютизъм при Луи XIV, но едновременно с това поела доста уверено пътя на капиталистическото развитие. Предлаганата статия е един опит да се проследят началните стъпки на френската политика по отношение на българските земи в началото на XVIII в. въз основа на документацията на френското дипломатическо представителство в Цариград. Въпросът е твърде важен, за да бъде нов за българската историография. Досега обаче той не е проучван самостоятелно, а по-скоро като въведение към изследването на френското проникване в края на XVIII и предимно през XIX в.³

* * *

На 26 януари 1699 г. османският рейс-ефенди Рами Мехмед паша и драгоманът на Високата порта Ал. Маврокордато подписват мирен договор, който признава поражението на Османската империя във войната ѝ със Свещената лига, чиито членове са Австрия, Венеция и Полша. Четвъртият член на европейската коалиция — Русия, предпочита двугодишно примирие, подписано два дни по-късно. Значението на този мирен договор, носещ по традиция името на града, където е сключен — Карловацки, днес се оценява като първо разделение на Османската империя.⁴ Той санкционира новата обстановка в Югоизточна Европа, в която най-голямата държава на късното средновековие, тривековният агресор, почти непознаваш сериозни неуспехи, безусловно е поставен в позицията на победена страна. Карловацкият мирен договор и предхождащият го международен конгрес бележат края на Средновековието и настъпването на новото време в политическия живот на Европа. Дипломатическите комбинации около подписването на договорния акт и последвалите го събития разкриват настъпилото прегрупиране на силите, новите тенденции, главните участници в бъдещите политически сблъсъци.

Големите сили на средновековна Европа — Испания и Португалия — са загубили своите позиции и вече са напълно изолирани от източната политика. Венеция, която дълго време е капацитет в средиземноморския политически театър, трябва да се задоволи с ролята на маловажен партньор. В същото положение се оказва и разкъсваната от къснофеодалната криза

³ Хр. Гандев. Цит. съч., с. 395 — 400; В. Паскалева. За търговските връзки . . . , с. 53 — 56; Н. Генчев. Цит. съч., с. 49 — 50.

⁴ С. Ф. Орешкова. Цит. съч., с. 30.

Полша. Австрийската империя най-после би трябвало да триумфира, отвоювала една генерална победа след няколковековни схватки с Османската империя. Но тя няма време за сложни дипломатически комбинации, за да закрепи престижа си, тъй като трябва да се готви за нова военна акция в съвсем предстоящата война за Испанското наследство. Членовете на Свещената лига са спечелили една трудна битка и Високата порта е принудена да им признае не само териториална придобивка, но и да им гарантира достъп до собствените си пазари чрез изгодните условия на т. нар. капитулации.⁵

Английската дипломация, ангажирана главно в Индия, дава да се разбере, че никак не е равнодушна към идеята за проникване в африканското и азиатското средиземноморско крайбрежие, територии, които реално или номинално са османски владения. За постигнатите от нея успехи свидетелствува приветствието на султан Ахмед III при първата аудиенция на новия английски посланик в Цариград Р. Сътън през 1710 г. „Англичаните са наши добри и стари приятели и във всички случаи ние ще даваме доказателства, че имаме същите чувства към тях. Ние ще се стараем да засвидетелствуваме на Вашия крал признателност за благоприятното посредничество и доверието, което влагаме в неговото приятелство.“⁶

Второто място е отвоювано от Русия, която определено демонстрира намеренията си да участва активно в европейската източна политика. Нейната дипломация, дирижирана умело от Петър Първи, все още се колебае в избора на политическата линия по отношение на Османската империя. Но в подготовката на Цариградския мирен договор Русия не крие претенцията си за първостепенен фактор в тази зона на Европа.⁷

Русия, чиято историческа перспектива зависи от вече осъзнатата необходимост от излаз на море, дълго се колебае между южния (черноморски) и северния (балтийски) вариант на непосредственото си военно настъпление. Въпреки значителния потенциал, с който разполага и който ѝ осигурява изгледи за успех, независимо от направения избор тя предпочита настъплението на Север, което изисква укрепването на добросъседските ѝ отношения с османците.

В подписания през 1700 г. Цариградски мирен договор първоначалните руски претенции са силно смекчени. С пристигането на първия руски посланик И. А. Толстой през 1702 г. в османската столица започва да се чувствава активното руско дипломатическо присъствие.⁸

При тази обстановка, в която в Европа назряват два нови военни конфликта (Северната война и тази за Испанското наследство), Франция, великата сила на късното средновековие, абсолютната монархия на Луи XIV, се намира в твърде неизгодно положение.⁹ Подготвяната война за Испанското наследство трябва да укрепи или анулира нейния престиж в

⁵ R. Sutton. The despatches of sir Robert Sutton, Ambassador in Konstantinople (1710 — 1714). Ed. A. N. Kurat, London, 1953, p. 118 — 126.

⁶ R. Sutton. Op. cit., p. 29.

⁷ С. Ф. Орешкова. Цит. съч., с. 30 — 32.

⁸ С. Ф. Орешкова. Цит. съч., с. 33 и сл.

⁹ За външната политика на Франция и нейните позиции на международната политическа сцена в началото на XVIII в. вж. у G. G. P i c a v e t . La diplomatie française au temps de Louis XIV, 1661 — 1715. Paris, 1938, p. 248.

Централна и Западна Европа. В същото време тя трябва да съумее да запази своите отдавна отвоювани позиции в Леванта, във владението на стария ѝ партньор Османската империя. В хода на подготовката и подписването на Карловацкия и Цариградския мирен договор ясно проличава охлаждането във френско-османските отношения. Високата порта демонстрира своята изолотираност от Франция, прибегвайки до английските посреднически услуги.¹⁰ Османската дипломатия многократно изтъква, че мирният договор, сключен през 1697 г. между Луи XIV и Леополд I, дава възможност на Хабсбургската империя да съсредоточи силите си срещу османците, т. е. французите са обвинени за турските военни и дипломатически неуспехи.

След сключване на Карловацкия мир и победителите, и помирителите получават широки права в сферата на търговията и възможности за духовно проникване, чрез системата на религиозната пропаганда. Това обстоятелство само по себе си застрашава френските позиции в Леванта. Всичко, което французите са отвоювали и утвърдили в резултат на дългия си флирт с Високата порта, престава да е единствено тяхна привилегия. Широкият търговски достъп до най-удобните средиземноморски пристанища, почти неограниченият експорт и импорт, изключително ниските мита, правото на духовен протекторат над католишкото население те сега трябва да делят с редица други европейски държави, три от които (Австрия, Англия и Холандия) са нейни явни политически и военни противници.

Във Версай, където значението на Леванта за просперитета на френската икономика отдавна е оценено, решават, че е необходимо оптимално активизиране на френските позиции в османските владения. Правителството на Луи XIV изпраща като осъществител на тази идея Шарл дьо Фериол. Маркиз д'Аржентал, който през 1700 г. е акредитиран за френски посланик в двора на султан Мустафа II.¹¹ Изборът му е продиктуван от няколко обстоятелства. Той е добър познавач на Османската империя и вече е преживял пет години в нейните европейски територии като френски представител във въстаническата армия на Е. Текели. Знае езика, познава обстановката в османските владения и едновременно с това притежава практичността, рационализма и енергичността на дипломатите от колбертовата школа. При сложните османо-френски отношения има значение и неговият твърде ексцентричен характер, което дава възможност някои особено драстични действия да се обясняват с личната му авантюристичност, а не с линията на френската политика.

Шарл дьо Фериол пристига в Цариград, за да отстоява и укрепва разклатените френски позиции, снабден, както своите предшественици, с подробна инструкция за насоките на бъдещата си дейност. В нея ясно и категорично са посочени трите основни елемента на френската генерална стратегия в източната политика, които той в качеството си на посланик трябва неотклонно да следва:

1. Да поддържа и раздухва антиавстрийските тенденции в османските политически кръгове, за да може мощта на турците винаги да внушава страх на австрийския двор.

---

¹⁰ Вж. у Recueil des Instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, XXIX, Turquie, par P. Duparc, Paris, 1969, p. XVI.

¹¹ Ibidem, p. XVII.

2. Да поддържа пропагандата и разпространението на кралската (католическата) религия в Леванта.

3. Да съдействува за запазването и нарастването на френската търговия във владенията на султана.¹²

Ш. дьо Фериол, както и тези, които го заместват на посланическия пост — П. Дезалер (1709—1716), Ж. Л. дьо Бонак (1716—1724), Ж. Б. д'Андрезел (1724—1728), Л. дьо Вилньов (1728—1740), стриктно спазват тези изисквания, които формират канавата на френското присъствие в Леванта в продължение на три столетия.¹³

Провеждайки главното изискване на тази стратегия, френската дипломация в Цариград развива активна политическа дейност, насочена не само срещу Хабсбургската империя, но и срещу всяка европейска държава, която в даден момент застрашава интересите на нейната страна. В името на общите си противници Франция и Високата порта поддържат относително балансиран приятелски отношения, в името на които и двете страни правят немалко компромиси. Въпреки охлаждането, настъпило в края на XVII в., през първите десетилетия на новото столетие дипломатическото агентство на Версай развива твърде интензивна дейност за стабилизирането на контактите с Високата порта. В името на традиционното политическо единство срещу австрийската империя двете страни преодоляват своите търкания, за да достигнат през 20-те години и 30-те години на века до една от най-високите точки на своето приятелство. В името на това много старо и многократно доказвано приятелство френската дипломация участва активно във формирането на османската позиция към Русия и Полша. Нейната цел е утвърждаване на солидно политическо влияние в Цариград, за да бъде използвана Османската империя като инструмент на френската европейска политика, една цел, която французите никога не успяват да достигнат напълно.¹⁴

Втората голяма задача на френската дипломация е утвърждаването и разширяването на религиозната пропаганда, осъществявана съвместно, но едновременно обособено от органите на Ватиканската конгрегация за пропаганда на вярата. Целта, която преследва тази линия на френската политика, е налагане на духовно влияние сред известни немюсюлмански етнически групи в османските владения. Тази линия французите следват настойчиво още от времето на първата капитулация (1535). В началото на XVIII в. те вече са достигнали значителни успехи преди всичко в Сирия, Ливан, някои острови на архипелага (главно Хиос) и сред арменското население. Действайки чрез широка и гъвкава мисионерска мрежа, осигурявайки политическо покровителство на католическите поданици на султана, французите практическите подготвят и поддържат една немалобройна група, която излъчва френските търговски и политически агенти на Изток.¹⁵

¹² Archives du Ministère des Affaires Etrangères, S. Correspondance politique (по-нататък AMAE, С. Р.) — Turquie, v. 33. Instruction à M. de Ferriol, allant à Constantinople en qualité d'ambassadeur à sa Magesté, f. 30 — 36.

¹³ Recueil des Instructions . . . , p. I — XIX.

¹⁴ G. G. R i c a v e t. La diplomatie française . . . , p. 264.

¹⁵ M. B é l i n. Histoire de l'église latine de Constantinople. Paris, 1812, p. 63 — 78.

Развитието на френската икономика и твърде активната борба за колонии, в която французите не успяват да запазят голяма част от териториите си в Новия свят, изисква максимално търговско пласиране в Леванта. Те не могат да си позволят каквито и да било отстъпления от левантските пазари, тъй като стопанството им вече е тясно свързано с тях чрез вноса на зърнени храни и суровини и чрез пласмента на текстилната продукция и колониалните стоки. Преките контакти с османските пазари, санкционирани от капитулациите в 1673 г. и организирани от Търговската камара в Марсилия, се осъществяват преди всичко чрез крайбрежните средиземноморски зони на султанските владения. Цариградският пазар, Сирия и Египет осигуряват значителна част от необходимите за френската промишленост суровини. В началото на XVIII в. вече е ясно, че французите безвъзвратно са загубили не само позициите си в Америка, но и търговско-дипломатическата битка за Индия, Владенията на Османската империя са един от пунктовете, където те имат възможност да компенсират част от неуспехите си и да разчитат на реални печалби. Именно поради това френската дипломация в изпълнението на тази задача не само се старае да укрепи старите си търговски пунктове, но се впусна и в издирването на нови пазари. Включвайки нови зони в своите търговски операции, французите се опитват да ограничат английската конкуренция и да осигурят неатакуеми суровинни и пласментни зони.¹⁶

Следвайки основните линии на своята генерална стратегия в Леванта от началото на XVIII в., френската дипломация пряко или косвено се допира до българската икономика и българското общество. Резултатите от тези контакти не остават без следа в еволюцията на българите.

* * *

Договорът, сключен между Франсоа I и Сюлейман I в 1535 г. поставя началото на един от най-трайните политически съюзи в европейската история.¹⁷ Въпреки неколкостранните промени на външнополитическата си стратегия френската дипломация не ревизира ролята си на съюзник на Високата порта. Амбициозните планове за европейска християнска коалиция на Карл VI отдавна са забравени. Едновременно с тях е погребан и интересът на френските управляващи кръгове към християнските народи, намиращи се под османско владичество. Появяващите се от време на време информации за българи или сърби в дневниците и пътеписите на дипломати и пътешественици имат стойност на екзотични курйози и не дават никакво отражение върху концепциите и плановете на френската източна политика.¹⁸ Тази дезинтересираност достига дотам, че се загубва каквато и да е представа за етническата карта на османските балкански владения. В началото на XVIII в. френската дипломация продължава да употребява сборните названия „гърци“ или „ортодокси“ като народностно

¹⁶ P. M a s s o n. Histoire du commerce française dans le Levant au XVIIe siècle. Paris, 1896, p. 323 — 352.

¹⁷ За тези и последвалите го договори вж. у G. P e l i s d e R a n s e s. Le régime des Capitulations. Capitulations dans l'Empire Ottoman. Paris, 1910.

¹⁸ Б. Ц в е т к о в а. Френски пътеписи за Балканите XV — XVIII в., С., 1975, с. 10 — 18.

определение на всички православни християнски народи. В едно анонимно описание на империята от 1702 г. се отбелязва, че вътрешните провинции на Запад от Цариград са населени с различни чужди (нетурски) народи, но не споменават никакви конкретни етнически названия.¹⁹ Следвайки традицията, неизвестният автор съобщава, че в Пловдив живеят 5000 гърци, т. е. православни християни.²⁰ Ш. дьо Фериол, който редовно информира своето правителство за положението на антиавстрийския въстанически корпус на Е. Текели, през 1700 г. пише, че 1500 души от войниците на унгарския граф са били заселени в областите около Видин и р. Дунав, чието коренно население е ортодокси.²¹ Като се има пред вид, че посланикът е прекарал цели пет години в лагера на унгарските въстаници, т. е. в българските придунавски райони, трудно можем да си представим, че той не познава етнонима „българи“. Използвайки обаче „официално“ възприетите названия, той съзнателно го избягва. Употребата на сборните понятия „гърци“ и „ортодокси“ от лица, които безспорно познават етническото състояние на Балканите, се налага от обстоятелството, че балканските народи не са известни във Версай, а и в останалите европейски дворове. Етническите наименования са заменени със събирателни названия, разкриващи вероизповеданието, което е значително по-ясно за европейската дипломация. Това подменяне на понятията само по себе си показва много слабия интерес към християнските поданици на османските балкански провинции. В началото на XVIII в. френските управляващи среди вече градят своята източна политика въз основа на рационалното познание на османския вътрешнополитически живот. Те проявяват жив интерес към имперското административно и стопанско състояние, към все по-отчетливите изяви на финансов и военен безпорядък, към борбите на столицната и провинциалната върхушка. Тяхната дезинтересираност към поробените балкански народи говори, че те все още не се считат за фактор в османската политическа действителност. При това положение френската дипломация не проявява никакъв пряк интерес към българския народ и практически той е изключен от нейните политически планове.

От гледна точка на своите косвени резултати обаче френската източна политика съществено засяга битието на българския народ, както и на останалите балкански народи. Без преувеличение може да се каже, че френската концепция на съюз с Високата порта е една от спирачките за освободителните процеси на Балканите. Как френската дипломация сама оценява генералната си стратегия за съдбата на Югоизточна Европа, се вижда от един доклад на Ш. дьо Фериол от септември 1706 г. Посланикът предава аудиенцията си при великия везир Балтаджи Мехмед паша, в която Високата порта отхвърля поредното френско предложение за намеса в конфликта с Австрийската империя, за да облекчи положението на стария си съюзник във войната за Испанското наследство. Великият везир, чието правителство в този случай няма никакво намерение да сътрудничи на Франция, мотивира отказа си с обяснението, че Виенският двор спазва своите договорни задължения, а коранът забранява да се започне война без законни основания. Невъздържаният и избухлив френски дипломат му отговаря,

¹⁹ АМАЕ, С. Р. — Turquie, v. 37, De la Turquie, 1702, f. 235.

²⁰ Ibidem, p. 245.

²¹ Ibidem, v. 34 lettre de Ferriol, 28. IV. 1700, f. 74.

че „те (османците) не могат да излъжат никого под този претекст, че Свещеният закон може да бъде мотив за народа, но не за политиците. Ако преди тридесет години — продължава той — френски части не бяха влезли в Германия, когато войските на императора бяха пред вратите на София, турците не ще можеха да задържат даже крак на земите на Европа.“²² Тази преценка може би е съзнателно пресиленa, но в общи линии отговаря на действителното положение. Именно френското нахлуване в долината на р. Рейн през 1689 г. принуждава австрийците да спрат настъплението си на Балканите. А това настъпление стимулира най-масовите революционни действия на българите от началото на османското владичество, изразени в три поредни въстания — Второто търновско (1686), Чипровското (1688) и Карпошовото (1689).²³ Практическата безрезультатност на този освободителен импулс на българите до голяма степен е обусловена и от френската стратегия на единен фронт с Високата порта.

Антиавстрийската линия, която е основен жалон на френската политика и през цялата първа половина на XVIII в., има все така негативно отражение върху историческото битие на балканските народи, включително и върху българите. През 1718 г. френският посланик Ж. Л. дьо Бонак насърчава великия везир Али паша да отхвърли австрийския ултиматум, подмятайки, че Хабсбургите са окупирали Унгария и Трансилвания, които са законни султански територии.²⁴ При мирните преговори в Пожаревац (1718) френските дипломати се мъчат да ограничат османските загуби. Обсъждайки предаването на Белград на австрийците, Ж. Л. дьо Бонак заявява на новия велик везир Домад Ибрахим паша, че подобна отстъпчивост не ще донесе нищо добро на Портата, а е полезна единствено на посредниците (Англия и Холандия).²⁵ Австрийските успехи при поредната Руско-австро-турска война продължават да тревожат френската дипломация. Сега тя успява да заеме ролята на посредник при сключването на мирния договор в Белград през 1739 г., който връща на Високата порта Сърбия с Белград и Олтения с Крайова. Френската намеса има немалко значение за успеха на османците. Още в началото на преговорите кралската канцелария нарежда на цариградския посланик Л. дьо Вилньов да направи всичко възможно, за да не се допуснат австрийците на Изток от р. Сава.²⁶ Този период е една изключително активна фаза на френско-турското единство, в името на което се пренебрегват не само интересите, но и самото съществуване на балканските народи. Средновековната външнополитическа тактика все още тежи на европейската дипломация и тя в своите планове изобщо подминава местното население, размествайки граничните линии, без да се съобразява с него. От гледна точка на балканските народи антиавстрийските позиции на Франция поддържа османското владичество и затруднява освободителните тенденции в тяхната историческа еволюция.

От същата гледна точка трябва да се даде отрицателна оценка и на антируската линия на френската дипломация в Цариград. В началото на XVIII в. Франция, както и останалите европейски държави, трябва да ре-

²² АМАЕ, С. Р. — Turquie, v. 45, Rapport de Ferriol, 17. IX. 1706. f. 84—87.

²³ Б. Ц е т к о в а. Хайдутството в българските земи. С., 1970, с. 64.

²⁴ Ibidem, v. 76, Rapport de Vaunac. 4. III. 1718, f. 53.

²⁵ Ibidem, v. 78, Rapport de Vaunac, I. II. 1719, f. 48.

²⁶ Ibidem, v. 101, Lettre de Villeneuve. 16. I. 1738, f. 63.

визира досегашните си контакти и отношения към Русия. Последната неудържимо се намесва в европейските проблеми с все още прикрити, но определени претенциите за първа цигулка в политическия концерт. Османската империя и Полша са двата пункта, където се сблъскват противоречивите интереси на двете сили. Цариград е мястото, където техните конфликти са най-чести и най-остри.²⁷ Кореспонденцията на френското посолство в османската столица съдържа множество документи, говорещи за интереса на Версай към подготовката на Цариградския договор в 1700 г. Преговорите на специалния руски пратеник Е. И. Украинцев са обект на постоянно наблюдение.²⁸ Първоначалните френски грижи за големи териториални и политически претенции на Москва постепенно стават безпредметни. В крайна сметка те се оценяват като твърде скромни и действително са такива, тъй като Петър I бърза с подписването на мира, за да открие шведския фронт. В хода на преговорите обаче едно неочаквано руско искане хвърля в истинския смут както османското правителство, така и френската дипломация. През май 1700 г. Ал. Маврокордато се обръща със специална молба към Ш. дьо Ферриол във връзка с настояването на Е. И. Украинцев Русия да получи право на покровителство над гърците, т. е. на православно-ното население на империята.²⁹ Турският драгоман признава, че Портата не може да намери аргументиран претекст за отказ, поради което се обръща към френския посланик, искайки от него дипломатическа намеса и протестите на френския крал.

В Цариградския договор подобна клауза не съществува, което показва, че Русия не е счела това искане за необходимо или не е могла да го защити. Но и османският чиновник Ал. Маврокордато, и френският посланик много точно оценяват значението на евентуалния руски протекторат над православните османски поданици — мост за руско влияние и всестранно проникване в османските владения. Отрицателната първоначална реакция е показателна за бъдещата френска позиция срещу основната линия на генералната руска стратегия на Изток. Може би тази руска претенция за първи път ще накара европейските политици да си спомнят за съществуването на балканските народи. Широките възможности, които Русия би могла да получи чрез протектората на православно-ното население, е главният мотив за постепенно нарастващото внимание към поробеното население и неговото бъдещо включване в европейските дипломатически комбинации.

Мемоарът от 1702 г. отразява резултата от внимателното наблюдение на френските агенти върху руско-османските отношения в следната констатация: „Московитите с големи основания заплашват империята със значителната си армия. Турците обаче убеждават, че те са лоши войници и изнежен народ. Последната война не потвърждава тези твърдения.“³⁰

Руско-турските отношения са обект на постоянни грижи на френския дипломатически екип. Кореспонденцията на Ш. дьо Ферриол свидетелства колко плътно неговите агенти следят дейността на първия постоянен посланик на Москва И. А. Толстой. Полагат се много усилия за изостряне

²⁷ Вж. С. Ф. Орешков а. Цит. съч., с. 35 — 42.

²⁸ АМАЕ, С. Р. — Turquie, v. 36, който почти изцяло е комплектуван от донесения, отнасящи се до подготовката и преговорите на Цариградския договор.

²⁹ Ibidem, v. 35, Lettre de Ferriol, 12. V. 1700, f. 75.

³⁰ Ibidem, v. 37, De la Turquie, f. 235.

на руско-турските отношения чрез стимулирането на преговорите между Високата порта и Карл Шведски. Едновременно с това французите поддържат претенциите на Станислав Лешчински, провъзгласен от шведите за полски крал. Ш. дьо Фериол развива изключително широка дейност активизиране на антируските настроения в Цариград. Неговият заместник П. Дезалер, който заема посланическия пост в 1710 г., счита изнетото на Руско-турската война в 1711 г. за своя лична заслуга.³¹ В съвременната литература антируските интриги на френските дипломати в Цариград се обясняват с желанието на Версай да въздействува на руската политическа концепция и в крайна сметка да я принуди към бъдещ съюз срещу Австрия. Едновременно с това трябва да се отчете и желанието за трайно компрометиране на руските позиции в Цариград, за да се ограничат възможности и претенции за покровителство на православно население. Тази тенденция продължава и в по-нататъшните действия на френските дипломати. Едно шифровано донесение на Л. дьо Вилньов, посветено на подготовянния през 1738 г. руско-турски мирен договор, формулира опасностите, които крие бъдещият съюз на двете воюващи страни за френските интереси на Изток. „Русите — пише той — искат да наложат специална клауза, която не само им осигурява свобода на търговията подобно на всички останали чужденци, но и свободата да плуват върху техни кораби в Черно море. Те ще могат да пренесат свободно своите стоки и да търгуват в Крим, Требизон и всички останали пристанища на султана. Това дава много голямо предимство на московците и ще засегне нашите търговски интереси в самия Цариград. Исканията им за покровителство на ортодоксите, които са извънредно много във владенията на султана, ще засили тяхното влияние и ще им спечели значително предимство пред Високата порта.“³²

Опасенията на френския посланик в Цариград през 1738 г. са основателни, но прибързани. Поради причини от вътрешен характер, както и поради активната опозиция на европейските ѝ партньори, Русия ще успее да реализира тези предимства едва през следващото столетие.³³

В европейския политически театър Русия е една от великите сили, чиито интереси на Изток съвпадат с тези на намиращите се под османска власт балкански народи. Поради това те могат да очакват от нея не безкористна, но реална подкрепа. Многобройните пречки, които създава френската дипломация за стабилизиране на руското влияние в Османската империя, косвено забавят политическите движения на християнското балканско население, включително и българите, които също правят първите си стъпки в политическите борби с идейното и материално съдействие на Русия.

Така без изобщо да се занимава с отдавна загубилия независимостта си български народ, източната политика на Франция е един от съществените фактори, които затрудняват неговото естествено развитие при условията на османския политически и икономически режим.

³¹ С. Ф. Орешкова. Цит. съч., с. 80 — 83.

³² AMAE, С. Р. — Turquie, v. 100, Lettre de Villeneuve, 8. I. 1738, f. 16 — 19.

³³ Ibidem, v. 100, i. 18.

Чрез мисиите на своите монашески ордени (главно езуити и капуцини) Франция развива активна дейност за налагане на духовното си влияние сред немюсюлманските поданици на Османската империя. Гарантирана от правото на религиозен протекторат чрез капитулациите, френската мисионерска пропаганда регистрира значителни успехи още през XVII в., когато тя изгражда стабилна мрежа, обхващаща Цариград, Смирна, Алепо, Хиос и Александрия.³⁴ Френско-османският договор от 1673 г. разширява правата на католическите мисии и техният достъп до нови територии — Египет и днешен Ливан. Оттогава датира и силното френско влияние над значителна част от арменското население на империята.³⁵

В края на XVII в. кривата на френските религиозни успехи бележи чувствителен пад. Усложненията в политическите отношения и конкуренцията на протестантската пропаганда заплашват стабилността на френските позиции. През 1699 г. правителството на Луи XIV изпраща нарочен пратеник в Ориента, за да проучи състоянието на католическите мисии. Той посещава главните центрове на френската религиозна пропаганда и наблюденията му звучат твърде песимистично. Главната му констатация е, че „цари голямо безредие в религиозните дела, поради което множество християни са изоставили протекцията на Франция, за да вземат тази на Холандия“³⁶.

Ценейки високо ролята на религията като средство за налагане на своето влияние в Изтока, френското правителство нарежда на посолството в Цариград да се вземат енергични мерки за укрепването и разширяването на църковно-мисионерската мрежа. Препоръчва се възстановяване и активизиране на старите религиозни центрове и разширяване на пропагандната мрежа в други райони на империята.³⁷ На цариградската дипломация се внушава да направи опит за религиозно проникване в централните балкански райони на османските владения, по-точно в еялета Румили. В отговор Ш. дьо Фериол съобщава, че перспективите за реализирането на тази идея са много съмнителни поради изключително солидните позиции на Цариградската патриаршия сред православноното население на Балканите. Направените сондажи изключват възможността за създаване на френски мисионерски център на запад от столицата. Той счита, че в момента не е целесъобразно да се предприемат специални действия и да се запази досегашното положение, т. е. тези области да останат под опеката на Ватиканската конгрегация за вярата.³⁸ Докладът на Ш. дьо Фериол не съдържа никакви конкретни данни нито за обсега на френските сондажи, нито за дълбочината на техните разузнавателни проучвания. Макар и песимистичен в своите прогнози, този доклад трябва да се отчете като първа информация за френските намерения за духовно проникване в териториите на запад от Цариград, включително и в българските земи.

Констатациите на посланика не задоволяват правителството на Луи XIV. С една инструкция му се нарежда да проучи възможностите за включване в системата на протектората онези християни (респ. католици), които

³⁴ Recueil des Instructions . . . , p. XXIV — XXVII.

³⁵ Ibidem, p. XXIX.

³⁶ AMAE, С. Р. — Turquie, v. 35, f. 3.

³⁷ Ibidem, v. 36, f. 231 — 234.

³⁸ Ibidem, v. 3, f. 171, Lettre de Ferriol, 5. VIII. 1801.

се намират под покровителството на Конгрегацията. Инструкцията няма дата, но е включена в том, комплектуван с документи от 1702 г.³⁹ Вероятно тази новопоявила се насока на френската религиозна пропаганда трябва да се свърже с войната за Испанското наследство и прехвърлянето на френско-австрийското съперничество и в сферата на католишката църковна организация в империята.

Доколкото са взети мерки за изпълнение на тези конкретни препоръки, засега не може да се установи. От цитирания анонимен доклад от 1702 г. се вижда, че е извършена някаква дейност, която засега не е съвсем ясна. В доклада се съобщава, че в европейските османски територии живеят голям брой евреи и християни от различни православни и латински секти. Тъй като в тези земи няма френски консули, „пътуващите по тези места французи и мисионери са протезирани от местния ага или паша“⁴⁰. Това съобщение позволява да се предположи, че поради силния натиск на Версай Цариградската мисия се опитва чрез преки наблюдения да получи поясна представа за положението в балканските райони. Поради твърде общия характер на информацията не може да се уточни нито техният характер, нито резултатите им.

Логично е френските планове за разпространение на религиозния протекторат и в балканските територии да се свържат с намерение да се наложи френско влияние сред балканските католици, които по време на предходната турско-австрийска война участвуват активно в тактическите планове на Хабсбургите. Би могло да се предположи, че тази доста неочаквана активност на френската дипломатия произтича от нейните много тесни връзки с унгарските въстаници на Е. Текели, настанени в райони със значителен процент българско католическо население. Това население е опозиционно настроено спрямо френските протезета по съвсем понятни причини. Може би цариградското посолство, търсейки начин да облекчи трудното положение на унгарците, е счело, че може да повлияе на местните католици чрез своите мисионери.

Трудно би могло да се предположи, че по това време французите се надяват на някаква действителна резултатност в религиозната пропаганда сред православното население. Неговата привързаност към Цариградската патриаршия и вековната неприязън към Западната църква са много добре известни на френските среди в Цариград.⁴¹ В търсенето на начини за преодоляване бариерата на православната църква френското правителство прави един експеримент, който надхвърля тактиката на средновековната религиозна пропаганда. За него научаваме от едно писмо на Ш. дьо Фериол до държавния канцлер конт Л. дьо Понтшартрен от 1700 г., с което се съобщава, че в изпълнение на кралска заповед вече са подбрани няколко гръцки деца, за да бъдат изпратени във Франция.⁴² Целта е те да бъдат подготвени за бъдещи католически мисионери в Леванта. Може би идеята за този експеримент е дошла от османската система девширме, която винаги е вле-

³⁹ AMAE, C. P. — Turque, v. 40, p. 173, Lettre de Ferriol, p. 87.

⁴⁰ Ibidem, v. 37, De la Turquie, f. 236.

⁴¹ Ibidem, v. 34, f. 30, Lettre de Ferriol, I. 1700.

⁴² Ibidem, v. 34, f. 130, Lettre de Ferriol, I. 1700.

чатлявала европейците. Въпреки възлаганите надежди опитът не се оказва достатъчно резултатен, за което говори обстоятелството, че не е повторен.⁴³

Войната за Испанското наследство изостря отношенията в католическите кръгове на Изтока. Френските мисионери и тези на Конгрегацията се оказват в позиция на враждуващи страни. Ш. дьо Фериол още в 1701 г. докладва, че пристигналите в Цариград представители на Конгрегацията действуват единствено според нарежданията на Рим и с цялата си дейност служат на каузата на австрийския двор. Местните мисионери изпълняват стриктно техните нареждания. Те не само атакуват френските си колеги, но се занимават и с политическа пропаганда в полза на Хабсбургите. При това положение — заключава посланикът — ще се наложи да сложи край на мира (сред католическите клерикални среди) в Леванта.⁴⁴ Така към традиционните съперници на френската религиозна пропаганда се прибавят и техните сътрудници от Конгрегацията.

Това тласка французите към краткия им опит за самостоятелно проникване в балканските владения в началото на XVIII в.

През следващите десет години не се откриват никакви данни за намерения на френската католическа пропаганда да проникне в западните провинции на империята. Това може да се обясни с екстрената ситуация, създадена след авантюристичното отвлечение на патриарха Авецик, към което френският посланик не е непричастен. Острата реакция на Цариградската патриаршия, подпомогната много активно от Ал. Маврокордато, принуждава Високата порта да предприеме репресии срещу намиращите се под френски протекторат арменци-католици.⁴⁵ Всички усилия на френския пропаганден институт се насочват към укрепване на застрашените мисии на езуити и капуцини в азиатските райони. Впрочем цариградските гръцки кръгове около патриаршията създават множество пречки на френската пропаганда. През 1706 г. Ш. дьо Фериол заключава, че главните спънки в религиозната пропаганда идват от гърците. Според него, ако не е Ал. Маврокордато, открит неприятел на Римската църква, три четвърти от християните биха се подчинили на папата.⁴⁶ Преценката е повече от пресиленна, но тя показва значението на Цариградската патриаршия като бариера на френското духовно проникване и ролята, която играят гърците, участващи в управлението на Османската империя, за неговото ограничаване с методите на държавната политика.

Френските опити за религиозно проникване в българските земи се възобновяват след отзоваването на Ш. дьо Фериол. През 1713 г. неговият наследник П. Дезалер съобщава, че Високата порта е дала разрешение на езуита Мено да посети Пловдив и София.⁴⁷ Документът не съдържа данни за целите на това пътуване. Пет месеца по-късно, през октомври с. г., се докладва, че Мено се е завърнал, след като е посетил християните в Одрин, Пловдив, София и Никопол.⁴⁸ Два от маршрутните пунктове на Мено от-

⁴³ R. M o n t r a n. Origines, évolution et perspectives de l'orientalisme français. — Bulgarian Historical Review, IV, 1976, 2, p. 77.

⁴⁴ AMAE, C. P. — Turquie, v. 38, f. 144, Lettre de Ferriol, 5. VIII. 1702.

⁴⁵ I. N a m m e r. Histoire de l'Empire Ottoman. T. III. Paris, 1844, p. 334 — 335.

⁴⁶ AMAE, C. P. — Turquie, v. 45, Lettre de Ferriol, f. 178, 18. VI. 1706.

⁴⁷ Ibidem, v. 52, Rapport de Desalleurs, f. 183, 6. V. 1813.

⁴⁸ Ibidem, v. 53, Rapport de Dessalleurs, f. 87, 18. X. 1713.

давна са средища на католишката църква, в които действуват агентите на Конгрегацията за пропаганда на вярата. Вероятно френският мисионер е търсил контакти с местните свещеници или е разузнавал обстановката с оглед евентуално френско пласиране.

До този момент френската пропаганда се задоволява с разузнавателни проучвания, осъществявани от цариградски мисионери. През 1715 г. в Солун трайно е настанен един езуит, който поставя началото на бъдещата френска мисия тук. Той обслужва френските търговци и семействата на чиновниците в тукшното консулство. Няма никакви данни за активна католишка пропаганда в този район до 1740 г. По данни на Шампоазо внимателната, но продължителна дейност на Цариградската мисия дава изведнъж твърде богат резултат през 40-те години на века, когато в Пловдив католическата религия е възприета от 2245 души, в София — от 17 души и 3—4 души в Ниш и Призрен.⁴⁹ Този неочакван бум за френската пропаганда на Балканите изглежда твърде съмнителен, но не може да бъде и отречен. Той обяснява значителния брой католишко население в Пловдив и Пловдивско, а цифрите, посочени за останалите селища, са напълно приемливи. Вероятно през 1742 г. френската цариградска мисия е осъществила някаква изключително резултатна акция, която обаче не е отразена в дипломатическите документи.

Този успех е твърде необясним, като се има предвид общата обстановка в империята, при която католическата пропаганда е силно затормозена. Още през 1724 г. една султанска заповед забранява на гърци, арменци и сирийци, поданици на султана, да изоставят старата си религия и да преминават към римската църква. Един мемоар обяснява, че тази заповед е издадена под претекст, че се нарушават данъчните постъпления, събирани от православното население, но че фактически тя е издействувана от Цариградската патриаршия, за да се спре настъплението на католицизма в империята.⁵⁰ Ако повярваме на Шампоазо, ще трябва да отчетем един безспорен успех на френската мисионерска дейност сред българското население, която ѝ осигурява значителен човешки контингент в един от най-големите градски центрове в българските земи.

Влезли в кръга на френското пропагандно наблюдение, българските земи стават обект на едно не особено настойчиво, но постоянно внимание. От първите десетилетия на XVIII в. французите проявяват траен интерес към българското население като възможна среда за инфилтриране на своето влияние, прокарано по традиционния за епохата маниер чрез религиозна дейност на Балканите. Те осъзнават както огромните трудности, които ще срещнат, така и относително малките успехи, които биха могли да очакват.

Въпреки това те последователно следват възприетата линия, очаквайки разширяване на пропагандните възможности в перспектива. Положителният ефект от този френски интерес е безспорен. През следващите десетилетия той разширява техните конкретни представи за българите, тласка ги към един по-непосредствен допир и съответно към една по-

⁴⁹ Н. Генчев. Франция, католицизмът в Ориента . . . , с. 50.

⁵⁰ АМАЕ. С. Р. — Turquie, v. 67, f. 33, 6. III. 1724.

пълна и по-точна информация за тяхното положение. Тези мисионерски наблюдения поставят началото и на френския политически интерес към българския народ.

* * *

В края на XVII и началото на XVIII в. Франция преживява първите големи неуспехи в своята колониална политика. Англо-холандската конкуренция до голяма степен я изтласква от Новия свят и Индия, заплашва и левантийските ѝ пазари. В Цариград, Сирия, Египет и островите в Егейския архипелаг трайно се настаняват англичани и холандци, ползващи предимствата на капиталулационния търговски режим. Заплашена в една от търговските зони, където се чувства най-уверена и която е вече тясно свързана с икономиката ѝ, Франция се стреми да укрепи позициите си не само чрез активизиране дейността на старите си търговски агенства, и чрез разширение на икономическата експанзия в райони, намиращи се в дълбочина от средиземноморското крайбрежие.

В началото на XVIII в. правителството на Луи XIV прави опит да разшири търговската си инвазия в три насоки.

След Египет французите се насочват към Африканския рог, откривайки в Етиопия и днешна Сомалия подходящи пазари за своята текстилна промишленост. Те разчитат, че налагането им в тези територии ще разкрие перспективи за достъп до централна Африка и по-преки връзки с Индия.⁵¹

Вторият обект на тяхното търговско разширение е Персия, която ги привлича не само като консуматор на традиционната им износна листа, а и като източник на много необходимите за френската промишленост вълни.⁵²

Третата зона, включена във френските планове, са балканските владения на Османската империя, чиито импортно-експортни възможности са малко познати, главно чрез Цариградския пазар.⁵³ Балканите не са напълно неизвестни на френските търговци. Западният район на Средиземноморското крайбрежие отдавна привлича вниманието на някои отделни търговци или фирми, а през 1685 г. е направен опит за по-активното му включване в търговската мрежа с откриването на постоянно консулство в Солун.⁵⁴ Първите години от неговото съществуване не са много обещаващи, но след 1700 г. интензитетът на дейността му видимо се засилва. Той се дължи на османо-френската конвенция за износ на жито и зърнени храни от имперските владения. Солун се оказва изключително удобно средище за събиране на зърнени храни от обширна част на Балканите. Търговската камера в Марсилия бързо го превръща в един от основните маршрутни пунктове на френските кораби. През първите 15 години на века пристанището е посетено от 153 плавателни съда, пътуващи под френски флаг.⁵⁵

Постепенно местното консулство разширява своята дейност и разнообразява обменната листа. Започва експорт на традиционните за бал-

⁵¹ P. Masson. Histoire du commerce . . . , p. 323 — 325.

⁵² Ibidem, p. 325 — 326.

⁵³ Recueil des instructions . . . , p. XXII.

⁵⁴ N. Svoronos. La commerce de Salonique au XVIIIe siècle. Paris. 1956, p. 64 — 82.

⁵⁵ X p. Гандев. Цит. съч., с. 54 — 56.

канското стопанство стоки — кожи, вълна и вощък. По-късно нараства износът на памук и тютюн, чието бързо разпространение в местното селско стопанство до голяма степен се дължи на изискванията на френския експорт.

Солунското тържище не остава индиферентно към френския внос. Тук се плашират както традиционните сукна, така и бои, индиго и хартия.⁵⁶ Солунският пазар е търговски център на един голям район от българските югозападни територии, които чрез него се обхващат от френската търговска дейност. За това свидетелствува едно писмо на Ш. дьо Фериол, който съобщава, че за нов френски консул в Солун през 1700 г. е назначен някой си Арно, местен търговец, който посетил Бер, Лерин, Манастир (Битоля) и Прилеп, където имал много приятели сред търговците.⁵⁷

Огромните френски нужди от жито по време на войната за Испанското наследство насочват вниманието на Търговската камера и към един друг град на беломорското крайбрежие — Кавала. Тук през 1700 г. се създава постоянно френско консулство. То е необходимо, за да бъде включено във френската търговска мрежа житното производство на земите на изток от Места. При тогавашното ниско ниво на транспортната техника нито Солун, нито Цариград могат да натрупат необходимите за французите количества зърнени храни. Поради това много често френските кораби не са натоварвани с пълния им капацитет. Консулството в Кавала се създава, за да се осигури постоянен и сигурен износ от Западнотракийската равнина. По обобщени данни на консулските доклади в местното пристанище през първите десет години на XVIII в. са акустирали 51 кораба на френски компании.⁵⁸ Дейността му не е особено голяма главно поради затруднения от техническо естество. Пристанището на Кавала се счита за опасно и неудобно. Изобщо консулството в Кавала се оказва не особено перспективно и в 1756 г. е закрито. Макар и ограничена, дейността му в началото на XVIII в. свързва стопанството на българските тракийски райони с френската търговска система.

Основната тенденция във френската търговия на Балканите през първите десетилетия на XVIII в. е организиране на постоянен и редовен достъп до производствените зони, за да се избегне реимпортната роля на цариградския пазар, основен вносно-износен пункт за западните османски провинции. Според доклад на Ж. Б. Андресел търговията в Цариград става твърде неизгодна поради конкуренцията на англичани, холандци и германци. „Освен това — пише той — тук стоките пристигат невинаги в добро състояние, а цените са неоправдано високи.“⁵⁹ Многократно се изтъква, че недалеч от столицата „има изключително богати провинции, чието немюсюлманско население е готово за една внимателна търговия“.⁶⁰

Първоначалната реализация на тези френски намерения е предоставена на многочислената търговска колония в Цариград. Началото на века тя брои 400 души, предимно търговци и занаятчии.⁶¹ Част от тях правят

⁵⁶ В. Паскалева. Цит. съч., с. 54 — 56.

⁵⁷ АМАЕ, С. Р. — Turquie, v. 34, Lettre de Ferriol, 28. IV. 1700, f. 71.

⁵⁸ Хр. Гандев. Цит. съч., с. 398.

⁵⁹ АМАЕ, С. Р. — Turquie, v. 67, Rapport de M. d'Andresel, 6. VIII. 1824, f. 42 — 47.

⁶⁰ Ibidem, v. 37, De la Turquie, 1702, f. 236.

⁶¹ Ibidem, f. 240.

първите стъпки за преки контакти с производствените райони на Запад от Цариград, чрез периодически пътувания или по-трайно отсядане в по-значителните градски средища.

Естествените начални пунктове на тяхното проникване в северозападна посока са селищата по най-голямата пътна артерия на Балканите: Цариград — Одрин — Пловдив — София — Белград.

В началото на XVIII в. французите са настанени в Одрин доста солидно. Тук постоянно пребивават трима френски търговци, представители на цариградски фирми. Тяхната дейност, както и тази на местния им английски колега задоволява главно нуждите на султанския двор, който Мустафа III пренася в Одрин.⁶² Едно писмо на дьо Боно, установил се тук френски търговец, показва значително разнообразие на френския внос — сукно от Лангодок, марсилски бонета, захар, кафе, индиго, опиати, бразилско дърво, олово и хартия.⁶³ Поръчката, включваща традиционните за френския импорт артикули, би могла да бъде пласирана както в двора, така и на местния пазар. Няма никакви преки данни за експортна дейност на френския търговски екип в Одрин, но вероятността той да е търсил пласмент на местния пазар е голяма. Трудно допустимо е, че тримата живеещи тук търговци са безразлични към производството на тази богата област и не са направили опит да го използват за нуждите на френската търговска мрежа.

В един доклад на Ш. дьо Фериол се съобщава, че в резултат на интригите на австрийския посланик турските власти в София са арестували четирима френски търговци, въпреки че последните са носели препоръчителното писмо от споменатия вече дьо Боно.⁶⁴

Информацията на посланика за нас е важна в два пункта. Тя показва, че спорадично френски търговци са достигали до софийския пазар, т. е. макар и нерегулярно, западните български земи вече са обект на френското търговско проникване. Вторият пункт е потвърдението на онези затруднения и рискове, които трябва да понесат чуждите търговци при своята дейност във владенията на султана. Именно тези пречки и липсата на сигурност въпреки капитулациите забавят по-широкото и организирано приобщаване на вътрешните райони в международния търговски обмен.

По тези причини френското намерение за интегриране на производствените зони в пряката търговия се осъществява много бавно. Но трябва да се подчертае, че макар и предпазливо, французите работят със замах и в твърде широк мащаб.

През 1703 г. те правят опит да включат в търговската си система районите около западната граница на империята, в близост до австрийските владения. Тук те имат намерение да пласират военни и хранителни приноси, т. е. артикули извън традиционната търговска листа. В писмо до Л. Поншартрен посланикът в Цариград съобщава, че въпреки огромните затруднения и неприятности осъществяването на това мероприятие има много големи изгледи за успех.⁶⁵ Този експеримент е свързан не толкова

⁶² AMAE. C. P. p. 245.

⁶³ Ibidem, v. 33, Lettre de Boneau, 28. X. 1700, f. 284.

⁶⁴ Ibidem, Rapport de Ferriol, 21. VI. 1700, f. 190.

⁶⁵ Ibidem, v. 43, Lettre de Ferriol, 14. IV. 1703, f. 88.

с търговската, колкото с политическата тактика на Франция, но той е свидетелство за амбициите, а до известна степен и за възможностите на френската търговия на Балканите.

Идеята за проникване в производствените зони и тяхното свързване с пристанища по Беломорското крайбрежие обуславя опитите за по-детайлно проучване на пътно-транспортните комуникации извън традиционните артерии. Изпълнението на тази задача не може да се предостави на местните френски търговци, тъй като Високата порта стриктно определя техните маршрути. Поради това френското правителство използва услугите на учените-пътешественици, чиито мотиви за пътувания дават възможност за по-свободно движение в османските територии. Именно поради тази причина нерядко пътешествия с научна цел се финансират от Търговската камара в Марсилия.

През 1700 г. по нареждане на държавния канцелар Л. Понтшартрен камарата отпуска кредитно писмо за сумата от 10 000 ливри на боганиста Турнефорт за негово търкуване в Леванта. Нареджането на Л. Понтшартрен изрично се казва, че целите на това пътуване не са чужди на интересите на търговията.⁶⁶

По същите причини Търговската камара финансира и пътуванията на Пол Люка през българските земи. Пак по нареждане на държавния канцелар тя му осигурява 3000 пиастра от финансите на представителството в Цариград и 2000 от консулството в Солун. „Сър Люка — пише Понтшартрен — е натоварен с проучване на различни неща, между които има много, които засягат търговията.“⁶⁷ Целите на пътуването на известния учен през 1706 г. прозират от самия му маршрут. Преминавайки традиционната отсечка Цариград — Одрин — Пловдив, той рязко свива на юг, пресича Родопите от Асеновград до Драма и оттам през Орфано се насочва към Солун. Съчетаването на научния интерес с икономическото разузнаване личи от текста на собствения му пътепис, в който се отделя немалко внимание на производствения потенциал на посетените от него области и на възможността за използване на планинските пътища.⁶⁸ Трудното пътуване през Родопите показва невъзможността за бързи, сигурни и удобни връзки между богатата Западна Тракия и Беломорското крайбрежие. Изключително лошото състояние на пътя, констатирано от Пол Люка, налага търсенето на други, не така преки, но по-удобни пътища. Може би това е една от причините за второто балканско пътуване на същия учен, при което той пресича Беломорската равнина по диагонала Одрин — Солун.

Използувайки различни средства, френската цариградска дипломация успява да изпълни поне първия етап от поставената задача и да установи начални търговски контакти в районите на юг от Стара планина. Опитите й да прехвърли тази граница обаче дълго време са неудачни. С оглед на най-удобния за камарата в Марсилия начин за търговия Версай многократно настоява френският посланик в Цариград да издействува достъп до пристанищата в Черно море. Всички опити в тази насока получават категоричния отказ на Високата порта. В отговор на безбройните настоявания на Ш. дьо Фериол Ал. Маврокордато му заявява, че подобно искане

⁶⁶ P. M a s s o n. Op. cit., p. 331.

⁶⁷ Ibidem, p. 331.

⁶⁸ Френски пътеписи . . . , с. 285 и сл.

е неизпълнимо. „Французите трябва да разберат — заявява той, — че султанът по-лесно ще пусне чужд мъж в собствения си харем, отколкото да допусне чужди кораби в Черно море.“⁶⁹

Въпреки широкия достъп на европейски търговци, осигурени чрез капитулациите, Османската империя дълго време не допуска никакво чуждо присъствие в северозападния дял на Балканите, представляващ главен снабдител на столицата.

През 1729 г. Високата порта издава поредната забрана за износ на жито от имперските територии.⁷⁰ Франция, която в немалка степен балансира консумацията си на зърнени храни с левантийския внос, бързо се ориентира към контрабандна търговия. И тъй като цариградското тържище е най-строго контролирано, френските плавателни съдове се насочват към по-малките пристанища, където при царящата в империята корупция успяват да товарят значителни количества зърнени храни. В резултат на тази контрабандна търговия цялата търговска дейност рязко се засилва. 30-те години са един от най-активните периоди в дейността на френските консулства през XVIII в.⁷¹

Недостъпността на Черноморските пристанища и развиващите се нужди на пазара карат французите да търсят сухопътен достъп до придунавските райони. В края на 30-те години те успяват да проникнат в североизточните български земи. За това свидетелства един проект за откриване на търговска къща в Русе или Свищов, който може да бъде датиран между 1739 и 1742 г. Анонимният му автор е френски търговец, който показва много сериозно познаване както на икономическата обстановка, така и на обществената атмосфера в този район. Неговата компетентност свидетелства за дълъг престой и постоянни търговски връзки. Според проекта североизточните български земи са перспективна зона за пласмент на основния артикул на френския експорт — сукната, които биха могли бързо да изместят значително по-долнокачествения полски внос. В доказателство за високите консумативни възможности той посочва, че на панаира в Свищов през 1738 г. са продадени големи количества френско сукно тип Лондрин на съвсем задоволителни цени. Подробно са описани експортните възможности на този български край и многократно се подчертава високото качество на местната продукция. Авторът маркира пътищата, чрез които ще се осъществява търговският трафик, както и начинът, по който може да се получи разрешение от местните власти за установяване на търговска къща без намесата на правителствените институции.⁷² Проектът не е осъществен може би поради отказ на Портата или на Търговската камара в Марсилия, която е счела, че такава търговска къща не би била достатъчно изгодна. Но очевидно в края на 30-те години отделни френски търговци, принадлежащи към колонията в Цариград, трайно проникват в северните български земи. Техните търговски контакти в района на Русе и Свищов са толкова сериозни, че изискват създаването на постоянно действащ обменен пункт.

⁶⁹ AMAE, C. P. — Turquie, v. 45, Lettre de M. Ferriol, 12. V. 1706, f. 33.

⁷⁰ Ibidem, v. 80, Lettre de M. de Villeneuve, 20. VII. 1729, p. III.

⁷¹ Recueil des Instructions . . . , p. XXIII.

⁷² P. M a s s o n. Op. cit., p. 348.

Започнало в 1685 г. с откриването на консулството в Солун, френското целенасочено търговско проникване в българските земи до края на 30-те години на XVIII в. обхваща Тракия и Източната част от Дунавската равнина. Без да е особено интензивно в своя начален етап, то поставя сериозна основа за бъдещата широка търговия. Слага се край на няколковековната икономическа изолотираност на българските земи и те се свързват непосредствено с капиталистическата икономическа мрежа. Французите първи се ориентират към вносно-износни връзки с българската икономика, което им осигурява значителен приоритет в бъдеще.

* * *

Първите десетилетия на XVIII в. са времето, когато се осъществяват началните преки контакти между голямата европейска сила Франция и българският народ, намиращ се вече три века под османско владичество. Тези контакти са част от френската икономическа и духовна инвазия в османските владения, непосредствен резултат от усиленото търсене на пазари и източници на суровини. Следствие от френската активност те предварително поставят българската икономика и българското общество в позицията на обект, на потърпевша страна в създаващите се взаимоотношения. Те имат задачата да открият входове за бъдещата експлоатация на българското стопанство и за духовно и политическо влияние в българското общество.

Ограничената изворова база създава впечатление, че в тази начална фаза на допира си с българите французите действуват спорадично, акциите им са случайни и породени от известни обстоятелства. Зад тази разпокъсаност обаче се очертават планове за едно организирано настъпление особено в сферата на икономиката.

Френската политика спрямо българския народ, доколкото може да се говори за такава, не се ръководи от сантиментални чувства спрямо поробените християни, а от съвсем делови и прагматични планове за утвърждаване на своите икономически, идейни и политически позиции в Ориента и за парирание същите намерения на Австрия, Англия, Русия. При тази постановка нито е необходимо, нито е възможно началното френско проникване в българските земи да се оценява в черно-бял кадър. Традиционната френска политика в Ориента обективно задържа освободителните тенденции, по-точно условията, които биха породили подобни тенденции, сред всички поробени народи, включително и българския. Антиавстрийската и антируската насоченост на Версай укрепва османската сигурност и от гледна точка на интересите на балканските народи забавя тяхното развитие.

Френското икономическо проникване обаче трябва да бъде оценено като позитивно. Макар и ограничено, то включва българските земи в европейската икономическа система, от която османското завоевание ги откъсва преди три века. Търговските връзки с Франция, които имат за свой главен обект българското селско-стопанско производство, играят роля на катализатор, който стимулира производството и дава общ тласък в икономическия живот. Оценено в този план, то се очертава като един от факторите за промяната в стопанската конюнктура, върху която се зараждат културните и политическите процеси, формиращи Българското Възраждане. *

Опитът за духовно проникване чрез традиционния маниер на католическото мисионерство са твърде плахи и предварително обречени на ограничени успехи. Френската католишка пропаганда в българските земи никога не постига, а и не очаква бляскави резултати. Тя преследва една значително по-скромна цел, в която успява — създаването на немногброен, но добре балансиран контингент от свои подопечни, от които формира своите търговски, идейни, политически агенти.

С оглед позициите на българския народ в европейския свят първоначалните френски контакти и дейността на френското посолство в Цариград имат подчертано положително значение. До началото на XVIII в. интересът към българския народ е сведен практически до нула. Като изключим беглите бележки на пътешествениците, липсва сериозна информация за българите и тяхното положение. Началните контакти в търговията и религиозната пропаганда възбуждат френския интерес към българите, стимулират нарастването на степента на тяхната информираност и постепенно оформят познанията им до такова ниво, че българските земи и българското население се включват в генералната стратегия на европейската политика в Ориента.

LA POLITIQUE DE FRANCE ET LES BULGARES AU DÉBUT DU XVIIIe s.

Tzvétana Guéorguieva

(Résumé)

Les documents de la correspondance diplomatique de l'Ambassade française à Constantinople, montrent que les premiers essais des Français de pénétrer dans les territoires bulgares datent du début du XVIIIe s.

Au cours des premières années du XVIIIe s. la Chambre du commerce de Marseille organise les consulats à Salonique et Cavalla, par l'intermédiaire desquels elle exporte de la Trace et de la Macédoine des céréales, des cuirs et de la cire.

Pendant les trantaines de cet siècle on fait un essai d'inclure dans le réseau commercial des territoires au nord du Hemus.

Le pénétration économique doit être préciser comme un fait positif. Les rapports commerciaux sont un catalysateur, stimulent la production locale.

Les essais de pénétration religieuse par l'intermédiaire des missions catholiques ont des succès assez limités. La propagande française religieuse réussie de pénétrer parmi certains catholiques bulgares surtout dans les régions de Plovdiv.

Les premiers contacts des diplomates françaises avec les territoires bulgares contribuent à l'accroissement du degré de l'information sur la situation du peuple bulgare.